

ŠIBENIK U KULTURI SJEĆANJA: STUDIJA SLUČAJA, TOMMASEO I RADE KONČAR

Sažetak: *Kultura sjećanja kao prepoznati termin u historiografiji i ostalim društveno-humanističkim znanostima spada u fenomene dvadesetog stoljeća, a definirana je radom brojnih teoretičara, poput Halbwachsa, Nore, Assmanna, Hobsbawma i drugih. Kontekstualizacija službenog sjećanja izazvana je prije svega raskidom tradicionalnih veza s prošlošću i potrebom izgradnje suvremenog društva u smjeru postmodernističke misli i strukturalizma te uspostavljanja službene komunikacije sadašnjosti s nestalim svijetom. Kako, općenito govoreći, upotreba prošlosti predstavlja ogledalo političke kulture, na način da kako se sjećamo i čega se sjećamo prilično pouzdano iskazuje i naše prioritete političke vrijednosti, u radu će se analizirati odnos službenog Grada Šibenika prema vlastitom povijesnom nasljeđu, prije svega kroz odnos prema antifašističkoj borbi i simboličkom liku Rade Končara te prema Nikoli Tomasseu. Aktualno viđenje Končara i Tomasea bit će posebno zanimljivo u svjetlu recentnog ulaska Republike Hrvatske u EU, u prvom redu uvažavajući europsko antifašističko i multi-kulturalno nasljeđe.*

Ključne riječi: *Kultura sjećanja, Šibenik, Rade Končar, Nikola Tomaseo, Europska Unija, antifašističko nasljeđe.*

1. Uvod

O idejno motiviranom izmišljanju tradicije u historiografiji su pisali mnogi. U prvom redu Eric Hobsbawm u zborniku istoimenog naziva, u čijem je uvodnom dijelu ustvrdio kako je osobitost izmišljenih tradicija te da je kontinuitet s njom uglavnom umjetni. Ukratko, te tradicije su odgovori na nove situacije, koje uzimaju oblik reference na staro ili uspostavljaju vlastitu prošlost obvezujućeg ponavljanja (Hobsbawm i Ranger, 2001.:6).

Iako bismo razne vrste izmišljanja tradicija mogli naći u svim povijesnim razdobljima, po Hobsbawmu je ona znatno izglednija u situaciji kada brza transformacija društva slabi i razara društvene obrasce za koje su "stare" tradicije bile

stvarane, i kada proizvodi nove, na koje te tradicije nisu primjenjive ili kada se takve stare tradicije i njihovi institucionalni nositelji i promotori ne pokazuju više dovoljno prilagodljivim i savitljivim ili su pak eliminirane na neki drugi način. Sve učestalije tretiranje sjećanja u javnom diskursu krajem 20. stoljeća u konačnici je urodilo uobličavanjem teoretske misli o prošlosti, prezentirane kroz politiku s prošlošću, historijsku politiku i kulturu sjećanja. Zahvaljujući činjenici znanstvenog interesa usmjerenog k ovim područjima, možemo utvrditi da je on izrodio općeniti zaključak o upotrebi prošlosti kao ogledalu političke kulture. Preciznije govoreći, kako se sjećamo i čega se sjećamo, prilično pouzdano iskazuje i naše prioritete političke vrijednosti. Ne manje od toga, način na koji objašnjavamo raznovrsnost vlastitog prisjećanja govori o samorefleksiji i sposobnosti prevazilaženja osobne i grupne uskogrudnosti (Kuljić, 2006.: 9).

Kultura sjećanja u općem smislu podrazumijeva skup formi i medija kulturalne mnemotehnike, uz čiju pomoć grupe i kulture grade kolektivni identitet i orijentaciju u vremenu. Kada je riječ o političkoj instrumentalizaciji sjećanja, važno je napomenuti da su i individualni i kolektivni oblici sjećanja organizirani perspektivistički, tj. da uvijek počivaju na više ili manje rigidnom izboru sjećanja. Zahvaljujući takvu izboru i zaborav postaje konstitutivni dio individualnog i kolektivnog pamćenja. Temeljno obilježje kolektivnog pamćenja, koje je u izravnoj uzročno-posljedičnoj vezi sa službenom proizvodnjom sjećanja, leži u pojednostavljanju. Kolektivno pamćenje tako događaje vidi iz jedne jedine zainteresirane perspektive, ne trpi višeznačnost te reducira događaje na mitske arhetipove. Na taj način u kolektivnom pamćenju mentalne slike postaju ikone, a priče postaju mitovi čije je najvažnije svojstvo njihova uvjerljivost i afektivna djelotvornost. Takvi mitovi u velikoj mjeri odvajaju povijesno iskustvo od konkretnih uvjeta njegova nastanka i preoblikuju ga u vanvremenske pripovijesti koje se prenose iz generacije u generaciju (Assmann, 2011.:43).

Imajući u vidu kulturu sjećanja kao naslovnu temu rada, ovdje će nas u prvom redu zanimati forma mita u kojoj se povijest vidi "očima identiteta". Riječ je o afektivnom usvajanju vlastite povijesti, na način da je u tom smislu mit utemeljujuća povijest koja historizacijom ne prolazi, već umjesto toga dobiva trajno značenje. Zahvaljujući tom značenju prošlost postaje stalno prisutna u sadašnjosti jednog društva, pri čemu društvo ujedno iz tog značenja crpi smjernice za budućnost. Takav mitološki pristup povijesti u konačnici dovodi do toga da je ona prisutna u socijalnoj stvarnosti, zahvaljujući preplitanju i stapanju prošlosti i sadašnjosti (Assmann, 2011.: 44).

Međutim važno je istaknuti da, bilo kao sjećanje ili kao zaborav, nikada nije prošlost ta koja se nameće sadašnjosti, nego obratno, dokle god je ona stalna tenzija i njen produžetak. Napetost koja je još uvijek najočiglednija kada je sjećanje plod "vrućeg" ponovljenog pamćenja, predstavlja sposobnost koja se ne ograničava na puko prizivanje prošlosti, nego je naprotiv ima namjeru transformirati

u skladu s aktualnim potrebama. Za tu zloupotrebu sjećanja ima više razloga, od ideoloških manipulacija (primjerice kroz komemoracije) do robne orijentacije kulta prošlosti kroz sadašnjost koja blokira sjećanje te potiče prolaznost i kulturno otuđenje zbog nametanja nepoznatih sjećanja. U vezi s tim, neki povjesničari naglašavaju aktualnu "tiraniju pamćenja" od strane službenih verzija povijesti ili grupa nesklonih kritičkim tumačenjima vlastitih mitova. U konačnici nakana za proizvodnjom kolektivnog nasljeđa događaja iz prošlosti koji se svečano proslavljaju u režiji središnjih državnih vlasti, dovodi do konformizma koji napreduje kada pamćenje preživi kao mehanička tradicija. Na taj način neki momenti odavanja počasti određenim događajima iz prošlosti mogu biti sjećanja pogubnija i od njihova konačnog zaborava.

Moderno pamćenje ponajprije je arhivističko te se potpuno oslanja na vrlo precizne tragove, izrazito materijalne ostatke, najkonkretnije snimke, najvidljivije slike (Nora, 2006. : 30). Nora dalje tvrdi da se mjesta pamćenja rađaju i žive od osjećaja da nema spontanog sjećanja, da ga treba stvoriti iz arhiva, da treba obilježavati obljetnice, organizirati proslave, izgovarati posmrtno govore, ovjeravati dokumente, jer sve te operacije više nisu prirodne (Nora, 2006. :39).

Kad neke manjine brane sjećanje koje se očuvalo u tim povlaštenim i ljubomorno čuvanim enklavama, do kraja se razotkriva istina svih mjesta pamćenja: bez komemorativne budnosti povijest bi ih brzo pomela. One su uporišne točke koje ne bi bilo potrebno podizati da ono što brane nije ugroženo. Kad bi sjećanja koja štite uistinu živjela, mjesta bi bila beskorisna. A da ih historija nije napala s ciljem da ih iskrivi, preobrazi, oblikuje i pretvori u kamen, ne bi niti postali mjestima pamćenja. Stvaraju ih dva postupka: povijesni trenuci prvo se čupaju iz tijeka povijesti, a zatim ih se tamo vraća, ni žive ni mrtve, poput školjki zaostalih na žalu nakon povlačenja mora živog pamćenja. Halbwachs svoja istraživanja posvetio "socijalnim okvirima pamćenja", tvrdeći da u svakoj situaciji u kojoj se mogu ustanoviti impulsi homogenizacije kolektiva, koji normativnim rasterom prekrivaju heterogena individualna sjećanja, dolazi do efikasne moći socijalnih ili političkih okvira. On je tvrdio da svoja sjećanja uvijek rekonstruiramo pod pritiskom društva, zbog čega spomenuti socijalni okviri sadrže imperATIVE društva današnjice, koji obuhvaćaju aktualne forme opažanja, predrasudne strukture i slike koje kolektiv ima o sebi. Zahvaljujući toj uvjetovanosti sjećanja Halbwachs je sjećanje definirao kao rad na preoblikovanju prošlosti. Bez ove njegove teorije teško bi mogli razumjeti činjenicu da dobar dio jednog društva gotovo preko noći napusti održavanje jednog konstitutivnog mita, u slučaju Šibenika onog antifašističkog, istovremeno usvajajući nacionalistički i u pravilu isključujući diskurs.

Imajući u vidu sve navedeno, jasno je kako je historiografska teorija posvećena kulturi sjećanja odavno spoznala da se društvena i politička moć ponajprije reprezentira kroz kontrolu nad poviješću i prostorom. Pri čemu nazivi ulica predstavljaju jedno od njihovih najbližih međusobnih preplitanja. Zbog toga su

imenovanja i preimenovanja, konsantna transformacija navodno vječnog fizičkog okruženja, predstavljale jedno od najmoćnijih i najkontroverznijih sredstava politike sjećanja i jedan od najeksplicitnijih postupaka prerađivanja prošlosti. Cjelokupna arhitektura gradova, posebno njen segment najpogodniji za diskurzivnu rekonstrukciju, a riječ je o službenim nazivima ulica, itekako je značajna pri konstantnom procesu stvaranja identiteta. Tako gradska toponomastika, odnosno odonomastika, postaje svojevrsni lakmus ideologije i politike društva u određenom povijesnom razdoblju. Zahvaljujući čemu su postupci preimenovanja samo dio napora za preutemeljenjem nacije, njezine ideologije, kulture, jednom riječju naših svjetonazora, putem kojih se brišu jedna sjećanja, a uspostavljaju druga (Radović, 2013.:38).

U ovom tekstu bavit ćemo se dvama paradigmatiskim slučajevima za kulturu sjećanja u suvremenom Šibeniku, pitanjem odnosa prema Nikoli Tommaseu i njegovom spomeniku te prema Radi Končaru i antifašistima strijeljanim na Šubićevcu. S obzirom da se kroz oba promatrana primjera u najvećoj mjeri uočavaju međudnosi između promjene političkog konteksta i kulture sjećanja, ali i s obzirom da je ujedno riječ o komparaciji dva ideološki suprotstavljena vremena, tekst će ukazati na sličnosti i razlike tih razdoblja u odnosu prema povijesnom nasljeđu.

2. Tommaseo i Šibenik

Niccolò (Nikola) Tommaseo (Šibenik 1802. - Firenca 1874.) bio je talijanski i hrvatski jezikoslovac, novinar i esejist, urednik Rječnika talijanskog jezika i rječnika sinonima, te autor brojnih drugih djela na talijanskom i hrvatskom jeziku (Roman "Fede e bellezza", zbirka pjesama "Iskrice", odnosno "Scintille" i brojna druga djela). Premda je umjetnički i društvenopolitički rad Nikole Tommaseo uistinu bio katkada proturječan, još su proturječniji odrazi njegovog rada. U Italiji je Tommaseo vrlo cijenjen te je smatran jednim od najboljih talijanskih lingvista i novelista 19. stoljeća. Brojne škole, ulice i trgove nose njegovo ime, a u središtu Venecije nalazi mu se i spomenik te nekoliko spomen ploča, budući da je Tommaseo bio i borac za oslobođenje Venecije od austrijske uprave, te je sudjelovao u revolucionarnoj venecijanskoj vladi, koju je vodio Daniele Manin 1848. godine. Prethodno navedeni osnovni faktografski podaci o životu i djelu Nikole Tommasea ne mogu u potpunosti dočarati veličinu njegove simbolične uloge u političkim previranjima u Šibeniku s kraja devetnaestog i u prvoj polovici 20. stoljeća. Tommaseo je zahvaljujući činjenici da je bio jedna od najpoznatijih kulturnih figura u Italiji toga doba, kao i zbog vlastitog angažmana na pitanju afirmacije Slavo-dalmatske nacije, kao što je već rečeno, nosio značajan simbolički kapital za šibenske autonomaše. Stoga nije bila nimalo začuđujuća činjenica da je iredentistička "Lega nazionale", ubrzo po osnivanju 1894. godine pokrenula

inicijativu za podizanjem spomenika Nikoli Tommaseu. Kako je Tommaseo, zahvaljujući vlastitom intelektualnom kapitalu, ali i vezama sa Ilirskim pokretom, uživao ozbiljan ugled unutar svih slojeva gradskog stanovništva, ideja o podizanju njegovog spomenika naišla je na opće odobravanje. Zahvaljujući čemu je spomenik dovršen i postavljen te otkriven od strane šibenskog gradonačelnika Ante Šupuka, 31. svibnja 1896. godine. *Međutim, odmah poslije toga šibenski autonomaši nastavili su s prikazivanjem Tommasea kao velikog zagovornika i pobornika talijanstva Šibenika i Dalmacije, a njegov spomenik sve više pretvarali u mjesto poklonstva svih iredentista* (Grubišić, 1976.: 412).

Vrhunac takvih nastojanja dosegnut je prilikom priprema za proslavu 100. obljetnice Tommaseovog rođenja, 1902. godine. Tom prigodom, manifestacija je upravo zbog načina na koji je zamišljena, a radilo se o tome da je “Lega nazionale” pozvala građane na uplatu novčanih priloga za djelovanje društva, uz obrazloženje da će se građani na taj način najbolje odužiti uspomeni velikog Šibenčanina, u konačnici i zabranjena. Naime, šibenska općina, tada u narodnjačkim rukama, u prvom redu je odbila poziv na svečanost proslave, da bi je potom i zabranila. Tim činom i cjelokupnim zbivanjima u vezi proslave, počeli su prijepori i podijele unutar šibenskog društva u pogledu odnosa prema Tommaseu i njegovoj ulozi. No spomenik, sve do završetka Drugog svjetskog rata nitko nije dovodio u pitanje. O okolnostima podizanja spomenika, vezanog uz uređenje gradskog perivoja, ali i njegovoj ambijentalnoj uklopljenosti te posljedicama koje je njegovo rušenje, pored ostalih preinaka u prostoru ostavilo unutar građanske svijesti, najbolje je u svom znanstvenom radu pisala Jagoda Marković:

Podizanje Tommaseovog spomenika bilo je usko povezano uz projekt izgradnje gradskog Perivoja (Đardina). Ideja o perivojskom okviru uz jugoistočni perimetar novoga gradskog središta začeta je 1890. godine inicijativom općinskog povjerenika Frane Madirazze koji se svesrdno zalagao za ostvarenje te zamisli. Temeljem ugovora sačinjenog 1895. godine između Općine i samostana Sv. Frane, kojim se Općina obvezala *ustupiti zemljište od 206 m² za gradnju perivoja uz jamstvo da će o svom trošku urediti zid i pročelje samostana, odstraniti kanal za vodu, instalirati vodoopskrbu u samostanu i sakristiji bez naknade plaćanja »in perpetuum«, te isplatiti samostanu 1000 forinti*, proistječe geneza kontinuiteta parkovnog ostvarenja XIX. stoljeća u Šibeniku. Rušenjem bastiona Bernardi koji je obuhvaćao integralni prostor gornjeg parka i dijela srednjeg dokidanjem istočne linije dvostrukoga gradskog bedema s poligonalnom kulom uz Vrata od zvonika (*Porta del Campanile*) i krunom Sv. Frane, započinje nivelacija terena za budući gradski park i regulacija cestovnog prilaza na obalu. Sačuvana dokumentacija s troškovnikom predstojećih građevinskih radova na zatrpavanju dubokog jarka s vododerinom uz istočni perimetar povijesne jezgre svjedoči o složenosti zahvata koji je prethodio uređenju toga gradskog prostora s kvalitetnim sadržajem društvenog okupljališta u *prirodi*, temeljne stečevine *romantizma* XIX. stoljeća. Dakako da je najzahtjevniju etapu uređenja parka predskazivala odluka o postavljanju spomenika Nikoli Tommaseu na južnom platou sučelice moru. Trebalo je

osmisлити parkovnu plohu tako da se ostavi dovoljno mjesta spomeniku koji će svojom monumentalnošću artikulirati integralni prostor zelenog okvira. O tome se raspravljalo još mnogo prije negoli je ponikla ideja o projektiranju perivoja što potkrijepljuje niz napisa u tada najčitanijim dalmatinskim glasilima. U realizaciji te zamisli participirali su brojni ugledni Talijani, ali i pobornici Tommaseovih ideja u rodnom mu Šibeniku. Ta sprega potvrdila se i odabirom autora, talijanskog kipara Hektora Ximenesa koji je kreativnom leksikom iskazao svoj respekt prema modelu. Brončana skulptura, u opuštenoj gesti s licem prema moru, postavljena je na visoko kameno postolje povišeno od razine partera četverostranim stubama koje vode do platoa međurazine s figurom nagog mladića koji sjedi. Vertikala spomenika s parternim ophodom i grmolikim nasadima diskretno raspoređenim uz rubove plohe ostvaruju scenografiju s dominantnim akcentom nad parkovnim okvirom. Uvođenjem spomenika dopunjava se morfologija perivoja s novim dekorativnim i simboličkim nabojem. Pa iako se tematskom porukom udovoljava protagonistima onodobnih kulturnih i političkih ideala, novi identitet parka obilježio je značajan pomak u estetskom i prostornom konceptu grada. Otkrivanjem spomenika Nikoli Tommaseu 31. svibnja 1896. godine šibenski je park preuzeo ključnu funkciju u dijalogu s urbanim kontekstom i postaje stjecištem društvenog okupljanja, doličnim gradskim prostorom koji će uspjeti održati sve dok ne iščezne urbana svijest njegovih baštinka. Uravnotežena cjelina novoga gradskog središta s reprezentativnim javnim sadržajima: parkom, čitaonicom i kazalištem, predstavljala je monumentalno pročelje jugoistočnog dijela grada u to doba. Dovršanjem tog estetskog projekta onodobne urbanističke preobrazbe ukazuju se novi pomaci u organizacijskim, stručnim i komunalnim zahtjevima gradske uprave. O tome svjedoči niz inicijativa u reguliranju nadzora nad uređenjem i održavanjem parka, te ozakonjenoj kontroli i represivnim mjerama u nedostatku urbane kulture njegovih sudionika. Stoga se nedvojbeno može govoriti o visokoj razini građanske svijesti u urbanoj sredini kao što je bio Šibenik u XIX. stoljeću. Radikalnim planerskim zahtevima sredinom XX. stoljeća narušena je zatečena vizura arhitektonске, stilske i estetske ujednačenosti jugoistočnog pročelja grada. Izrazitim otklonom u redefiniranju prostora uvođenjem novih sadržaja, jednoznačno određenih racionalnim funkcionalizmom novog stila, transformira se globalna slika grada. Ravnodušnost prema naslijeđenim vrijednostima rezultira rušenjem čitaonice koju zamjenjuje Dom JNA s novom paradigmom pročelja u nastavku, kompleksom škole uz zapadni rub parka.¹ Sukob vrijednosti izazvao je i drugi korak radikalnih zahvata rušenjem spomenika Nikoli Tommaseu (takoder 1954.), motiviran ideološkim razračunavanjem s razdobljem prethodne kulture. Naglašenim racionalnim nabojem urbanističkih intervencija sredinom XX. stoljeća perivoj gubi svoja čvrsta uporišta u arhitektonskom okviru koji je dolikovao tako reprezentativnom prostoru gradskog središta XIX. stoljeća. Recentnom *obnovom* koja se provodi radikalnim metodama *brisanja memorije* nameće nam se strepnja u neizvjesnost ishoda. Respektirajući namjeru reafirmiranja autentičnog svjedočanstva XIX. stoljeća, ona itekako obvezuje na promišljenu i odmjerenu intervenciju. Odgovornost

¹ Nakon preuređenja dotadašnjeg Doma JNA, u tu zgradu je u prosincu 2005. useljena moderna gradska knjižnica. To je danas Gradska knjižnica "Juraj Šižgorić" u Šibeniku.

nakane sažeta je u slojevitosti baštinjena djela, dosegu njenih ambijentalnih, urbanističkih, stilskih i estetskih kategorija vrijednosti, te opasnostima od pogreške koju naslijeđujemo kao skupu i nenadoknadivu štetu. Dakako da su ambijentalne vrijednosti šibenskog *đardina* (ma kakvog ga naslijedili) zadovoljavale kriterij valoriziranja kulturno-povijesne baštine podložan načelima *zaštite* prema ozakonjenim zasadama legislative. Premda je biološko stanje nalagalo sječju mnogih stabala, drastična preobrazba s *brisanim prostorom* rezultirala je burnim prosvjedima i lamentacijama za izgubljenom vizurom koja je jednoznačno određivala identitet grada.² Dosljednom provedbom obnove udovoljit će se očekivanim rezultatima a Šibeniku vratiti narušeni dignitet od vitalne važnosti za njegovu urbanu egzistenciju.³

Inače prema ideji autora, spomenik je predstavljao slijepog Tommasea koji na firentinskoj tržnici osluškuje događanja oko sebe i diktira ih svom pisaru, koji sjedi u podnožju spomenika. Iako okolnosti koje su dovele do rušenja spomenika još uvijek nisu do kraja rasvijetljene, za njegovo uklanjanje umnogome je bio zaslužan Vladimir Nazor, koji je na jednom poslijeratnom mitingu, održanom upravo u šibenskom parku otprilike izjavio kako smo se s Talijanima uspješno obračunali, ali je ostao još jedan, pokazujući prema Tommaseovom spomeniku. Taj govor je kao jedan od razloga rušenja spomenika istaknuo i redatelj Bogdan Žižić u svom filmu "Damnatio memoriae". U Nazorovom konceptu novog Šibenika Tommaseovo mjesto trebao je zauzeti spomenik utemeljitelju grada Petru Krešimiru IV., što je ostvareno tek 2000. godine, kada je u šibenskom parku taj spomenik konačno i postavljen. Spomenik Nikoli Tommaseu uklonjen je s mjesta na kojem je bio postavljen 1954. godine, i to na način da je pretopljen u tvornici u Crnici, pri čemu je od čitavog spomenika od fizičkog uništenja spašena samo Tommaseova ruka. Taj preostali komadić spomenika, Ulisse Donati je poklonio esulskom muzeju u Italiji.⁴

U današnje doba, samostalne Hrvatske i nakon okončanja još jednog rata koji je ozbiljno pogodio grad, nestalo je stvarnih talijansko-hrvatskih napetosti i otvoren je prostor za trezvenije sagledavanje šibenske i dalmatinske povijesti, zahvaljujući čemu se Tommaseo kao tema počeo vraćati u javni život grada, ali i znanstvenih istraživanja. Tako je povjesničar umjetnosti, akademik Radoslav Tomić u jednom svom tekstu iz 2010. godine napisao da će *takav pogled na našu prošlost u kojoj će zajedno moći biti Nikola Tommaseo i Vladimir Nazor tek trebati napisati*.⁵ S druge pak strane, filolog Boško Knežić, inače rođeni Šibenčanin počeo

² Sječa stabala u parku tj. u "đardinu" uslijedila je u drugoj polovini devedesetih godina 20. stoljeća.

³ Usporedi: Marković, Jagoda. "Šibenik, Jugoistočno pročelje grada: Projekt 19. stoljeća i njegova sudbina u 20. stoljeću. U povodu obnove šibenskog perivoja". U *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 21 (1997.). str. 127-141

⁴ <http://www.sebenico.com/our-works/sibenski-park/>

⁵ Više o tome: Tomić, Radoslav. "Dalmacija viđena iz prošlosti". U *Kvartal VII* 3-4 (2010.). str. 28-29

je raditi na doktoratu posvećenom Tommaseu, zahvaljujući čemu je u Šibeniku održao nekoliko posjećених javnih predavanja o odnosu Tommasea i Šibenika.⁶

U konačnici, unatoč svim povijesnim prijedorima, u užoj gradskoj jezgri jedan trg nosi ime Nikole Tomasea, što nas sve navodi na zaključak kako je Tommaseo u današnjem Šibeniku stekao pravo građanstva, no daleko od statusa kojeg je imao krajem 19. i početkom 20. stoljeća.

3. Končar i strijeljani na Šubićevcu

Za vrijeme talijanske okupacije Dalmacije u Drugom svjetskom ratu, u razdoblju od travnja 1941. do kapitulacije Italije u rujnu 1943. godine, u šibenskom zatvoru bilo je zatočeno oko 6300 ljudi, od kojih je 200 osuđeno na smrtnu kaznu. Među tim osuđenicima, njih 43 je strijeljano na Šubićevcu, pri čemu su 22. svibnja 1942. fašističke vlasti izvele najmasovniju egzekuciju, strijeljavši legendarnog komunističkog prvaka i organizatora ustanka u Dalmaciji, Radu Končara i još 25 antifašista. S obzirom na činjenicu da se konstitutivni mit federalne Jugoslavije temeljio na atifašističkoj borbi i brojnim stradanjima koje je partizanski pokret podnio u Drugom svjetskom ratu, ali i s obzirom na značaj tragičnosti mjesta strijeljanja na Šubićevcu, od Rade Končara i strijeljanih drugova stvoren je herojski mit, dobrim dijelom utemeljen na činjenicama. Zahvaljujući simboličkom značaju mjesta na kojem su strijeljani, nedugo po okončanju rata na Šubićevcu se počeo uređivati spomen-park strijeljanima, koji je priveden kraju 1961. godine, podizanjem spomenika Končaru i drugovima, da bi 22. svibnja 1962., na dvadesetu godišnjicu njihovog strijeljanja, spomen-park bio svečano otvoren.

Na ulazu u park stoji brončani reljef sa prikazom skupine od jedanaest ljudskih figura, postrojenih iza zid, u prizoru i stavu čekanja na strijeljanje. Pokraj figura stoji vijoreća zastava s motivom petokrake zvijezde. Središnji motiv unutar parka je spomenik Radi Končaru i drugovima. Podignut je 1961. godine. Kosta Angeli Radovani je spomenik ostvario u obliku kristaličnog stupa s predodžbom ljudske figure, ali u čistoj geometrijskoj shemati. Spomenik je čista pročišćena forma što djeluje snagom volumena i oštrim lomovima svjetla na rezanim bridovima mase. Iza spomenika stoji red od desetak betonskih stupova za koje su fašisti vezivali svoje žrtve i zatim ih strijeljali. Na putu do središnjeg spomenika, uz stazu se nalaze tri spomen-kamena na kojima su uz prigodne stihove ispisana i imena više grupa strijeljanih. Podignuti su 22. svibnja 1978. godine.⁷

Iako u suvremenoj Hrvatskoj šibenski spomen-park nije podijelio sudbinu više od tri tisuće miniranih ili teško oštećenih spomenika antifašističkoj borbi diljem Hrvatske, on je ipak dugi niz godina bio svjesno prepušten devastaciji,

⁶ "Nepраведno prešućeni Tommaseo". <http://m.slobodnadalmacija.hr/Novosti/Najnovije/tabid/296/articleType/ArticleView/articleId/207601/Nepравedno-preueni-Niccolo-Tommaseo.aspx>

⁷ http://hr.wikipedia.org/wiki/Spomen-park_%C5%A0ubi%C4%87evac

što prirodnoj, što onoj uz djelovanje ljudskog faktora. Tako gradske vlasti sve do 2009. godine nisu uređivale okoliš, kao ni sam spomenik, a do iste te godine spomenik je bio prekriven brojnim grafitima otvoreno fašističke simbolike. Također, godišnjicu strijeljanja Rade Končara, polaganjem vijenaca su u pravilu obilježavali isključivo aktivisti gradskog SDP-a, na čelu s Ivanom Ninićem i predstavnicima Saveza antifašističkih boraca, no u pravilu nitko iz gradskih vlasti. Takav odnos prema spomeniku i samoj njegovoj simbolici promijenio se početkom dvijetisućitih, kada je prvo 2009. godine poduzeta prva akcija čišćenja spomenika, da bi od tada do danas svakom polaganju vijenaca prisustvovao i netko iz aktualnih gradskih vlasti. No usporedno s tom novom promjenom odnosa prema svemu onome što taj spomenik predstavlja, došlo je i do rasprave u javnosti o ulozi Rade Končara i mitu koji je oko njega stvoren. Naime, tijekom čitavog razdoblja postojanja socijalističke Jugoslavije u imaginariju zemlje postojala je svijest o herojskom držanju Rade Končara na strijeljanju, koji je po tvrdnjama službene historiografije neposredno pred strijeljanje izjavio: “Milosti ne tražim, niti bih vam je dao” i “Pucajte u prsa kukavice”. Takve tvrdnje se u današnjem Šibeniku dovode u pitanje, što se najbolje moglo uočiti u danima obljetnice strijeljanja 2013. godine, kada je na šibenskom internetskom portalu sibenik.in objavljen tekst pod naslovom “Rade Končar, heroj ili mit?”. U tekstu koji je u cjelini gledajući, bio pozitivno intoniran prema Končaru, ipak je doveden u pitanje mit o Končaru. Novinar Goran Pauk tako je napisao: “No, oko lika i djela Rade Končara spore se Šibenčani i danas. Naime, nedugo nakon rata pojavila se priča kako Končar ustvari nije uopće mogao reći da mu pucaju u prsa jer je bio svezan glavom prema stupu a bio je i toliko mučen u zatvoru da su ga jedva vezali za stup. Među neozbiljnijim pričama pojavila se i ta da je Končar zapravo zatražio milost od Talijana. Šibenski arhivist i vrsni poznavatelj lokalne povijesti Milivoj Blažević, na te je priče rekao da su izmišljotine, možda čak i od tadašnjih komunista.

- Na strijeljanju nitko nije bio i nije mogao potvrditi tu priču, to što su iza rata pričali vjerojatno nema nikakve veze. Možda su neki komunisti željeli oprati svoje grijeh, ništa nije isključeno – rekao nam je Blažević koji je kazao kako su se pojavile priče da je Končar izdan od strane svojih drugova.

Ivo Brešan je u svojoj knjizi ‘Ispovijedi nekarakternog čovjeka’ spomenuo priču o Radi Končaru kao žrtvi koju je šef hrvatskih partizana Vladimir Bakarić podnio za više ciljeve. Naime, prema toj priči partizani su u svom zatočeništvu držali Mussolinijevog rođaka, pukovnika talijanske vojske kojeg su htjeli zamijeniti za Končara, no hrvatski komunisti su to odbili te je Končar strijeljan.”⁸ Tekst,

⁸ O tome vidjeti: Pauk, Goran. “Rade Končar, heroj ili mit?”. <http://www.sibenik.in/sibenik/foto-rade-koncar-heroj-ili-mit/10730.html>

Drukčiju verziju ovog događaja ponudio je u svojim memoarima Vicko Krstulović. On je, naime, poduzeo korake za razmjenu uhapšenih talijanskih vojnika, među kojima je bio i jedan od prvaka fašističkog pokreta “komandant 2. bataljona 97. legije crnih košulja, major Antonio Vivareli”, za

koji je zaključen tvdnjom o tome kako je, neovisno o svim ovim prijedporima, Končar bio antifašist, koji je primjerom učio o važnosti borbe protiv okupatora, bio on u talijanskoj ili u nekoj drugoj uniformi, umnogome je paradigmatički za ono što se u suvremenoj Hrvatskoj, pa i u Šibeniku događa u politikama sjećanja. Slijedeći Tuđmanovu ideju o pomirbi, kao i evropsku ideju utemeljenu na antifašizmu, partizanskom pokretu i njegovim herojima na neki se način priznao legitimitet, uz činjenicu da se ona danas promatra kao most prema Domovinskom ratu i obrani od agresije na Hrvatsku devedesetih godina. Za potvrdu ovog zaključka dovoljno se osvrnuti na govor sdp-ovog splitskog gradonačelnika Baldasara na otvaranju spomenika IX. bojnoj “Rafael vitez Boban” u Splitu, koji je povukao jasnu paralelu između partizanskog i domovinskog rata. U takvoj viziji povijesti, antifašističkoj borbi oduzet je revolucionarni potencijal u smislu da se nigdje ne spominje kako je ona osim borbe za oslobođenje zemlje, predstavljala i socijalističku revoluciju, dok se zaključci historiografije iz socijalističkog razdoblja, poput ovih o Končaru dovode u pitanje.

4. Zaključak

Analizirajući na dva paradigmatička primjera simboličkih uloga Nikole Tommasea i Rade Končara odnos Šibenika prema vlastitoj prošlosti, kako od strane službenih gradskih institucija, tako i kroz prizmu javnog mnijenja kroz posljednjih nešto više od stotinu godina, s naglaskom na moderno doba, dolazimo do zaključka o tome kako su svi povijesni i politički lomovi u pravilu vodili promjeni odnosa sredine prema svojim povijesnim herojima. I Tommaseo i Končar prošli su tako cijeli krug, od apsolutne glorifikacije, preko potpunog brisanja, do toga da se danas i jedan i drugi priznaju kao činjenice, no ništa više od toga. Iako je, kao što je i vidljivo iz teksta, posljednjih godina ipak došlo do trezvenijeg sagle-

Končara i drugove (Krstulović, 2012.:229). No, ta akcija je propala jer je nekolicina ljudi koji su simpatizirali četnički pokret i bili zaduženi za čuvanje zarobljenih Talijana od strane partizanskog bataljona “Starac Vujadin”, pogubili uhapšenog talijanskog oficira, radi toga da se domognu nove uniforme i pogotovu novih kožnih čizama.

Krstulović opisuje hapšenje Končara, sekretara CK KPH u Splitu, pokušaje oslobađanja Končara iz zatvora kao i aktivnosti oko moguće razmjene za Vivarelia koji je bio u srodstvu s tadašnjim papom Pijom XII. Vidjeti o tome odjeljke *Končar u rukama neprijatelja*; *Ustaše i fašisti znaju tko je Končar*; *Zarobljen komandant crnih košulja*; *Pobjeda i uništene nade za spas Končara i drugova* u knjizi Krstulović, Vicko (2011.): *Memoari jugoslavenskog revolucionera*, I. tom, str. 174-177; 177-179; 179-180; 192-194; 229-233 i 233-248.

Krstulović u svojim memoarima na više mjesta kritički govori o Vladimiru Bakariću, ali ga nigdje ne spominje u tom kontekstu koji mu se od nekih sada pripisuje. Dakle, Bakarića ne spominje ni u vezi s hapšenjem ni u vezi s razmjenom, ni u vezi sa strijeljanjem Končara.

Zainteresirani čitatelj može o Vladimiru Bakariću pročitati knjigu: Mujadžević, Dino (2011.): *Bakarić. Politička biografija*, Zagreb: Plejada; Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – podružnica Slavonski Brod

davanja povijesne uloge obojice promatranih, ni jedan, niti drugi još uvijek nisu u punom smislu u modernom Šibeniku revalorizirani, i to iz prostog razloga što njihova povijesna uloga nije uklopiva u konstitutivne mitove moderne Hrvatske.

Literatura:

1. Assmann, Aleida (2011.): *Duga senka prošlosti*. Beograd: Biblioteka XX vek
2. Krstulović, Vicko (2012.): *Memoari jugoslavenskog revolucionera*. Beograd-Sarajevo-Zagreb: MostArt-Buybook.
3. Hobsbawm, Eric; Ranger, Terence /ur./ (2011.): *Izmišljanje tradicije*. Beograd: Biblioteka XX vek
4. Kuljić, Todor (2006.): *Kultura sećanja*. Beograd: Čigoja Štampa
5. <http://www.sebenico.com/our-works/sibenski-park/>
6. http://hr.wikipedia.org/wiki/Spomen-park_%C5%A0ubi%C4%87evac
7. Grubišić, Slavo (1976.): Pregled povijesti Šibenika 1873-1921. godine u: *Šibenik spomen zbornik o 900. obljetnici*, Šibenik: Muzej grada Šibenika, str. 409-442.
8. Marković, Jagoda (1997.): Šibenik, Jugoistočno pročelje grada: Projekt 19. stoljeća i njegova sudbina u 20. stoljeću. U povodu obnove šibenskog perivoja. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti 21* : 127-141
9. *Nepravedno prešućeni Tommaseo*. <http://m.slobodnadalmacija.hr/Novosti/Najnovije/tabid/296/articleType/ArticleView/articleId/207601/Nepravedno-preueni-Niccolo-Tommaseo.aspx>
10. Nora, Pierre (2006.): Između Pamćenja i Historije. Problematika mjesta. U: M. Brkljačić i S. Prlenda /prir./ *Kultura pamćenja i historija*, Zagreb: Golden marketing
11. Pauk, Goran. *Rade Končar, heroj ili mit?*. <http://www.sibenik.in/sibenik/foto-rade-koncar-heroj-ili-mit/10730.html>
12. Radović, Srđan (2013.): *Grad kao tekst*. Beograd: Biblioteka XX vek
13. Tomić, Radoslav (2010.): Dalmacija viđena iz prošlosti, *Kvartal VII*, 3-4:28-29.

Dragan Markovina

UDC: 930.85 (497.5 Šibenik) "18/19"
94(497.5 Šibenik) "18/19"
Original scientific paper

**ŠIBENIK IN THE CULTURE OF MEMORIES:
CASE STUDY, TOMMASEO AND RADE KONČAR**

Abstract: *Culture of memories, as a recognized term in historiography and other social and human sciences, is a phenomenon of the 20th century and it is defined by works of many theorists such as Halbwachsa, Nore, Assmanna, Hobsbawma and others. Contextualization of the official memories is caused primarily by breaking the traditional connections to past and by a need for the development of modern society in a direction of postmodernist thought and structuralism as well as by a need for establishing official communication between present and world which disappeared. As, generally speaking, the use of past represents the mirror of political culture in a way that how and what we remember reliably represents our priorities regarding the political values, this paper analyses the relation between official City of Šibenik and its historical heritage, primarily with regards to the relation towards anti-fascist struggle and symbolic figure of Rade Končar as well as with regards to the relation towards Nikola Tomasseo. Actual view of Končar and Tomasseo is going to be especially interesting in the light of recent event of Croatia joining the EU, in the first place taking into account the European anti-fascist and multicultural heritage.*

Keywords: *Culture of memories, Šibenik, Rade Končar, Nikola Tomasseo, European Union, anti-fascist heritage*